

Cuprins

Introducere	13
PROLOG „Gâlceava” penalistului cu lumea (lui)	19
Partea I. Gâlceava cu „facerea” legii	
Politica penală – „musafirul de-o prună, sau de două”?.....	29
Din nou despre modificările Codului penal prin O.U.G. nr. 18/2016 sau „Mircea, fă-te că legiferezi (în penal)”	33
Dacă e marți, e Penal sau Despre modificarea Codului penal prin O.U.G. nr. 13/2017	41
Unele aspecte privind modificarea Codului penal, cu referire la Proiectul de lege pus în dezbatere de Ministerul Justiției.....	51
O perspectivă critică asupra modificărilor și completărilor aduse Codului penal prin O.U.G. nr. 28/2020 sau Un exemplu de politică penală care confirmă zicala: „Și drumul spre iad este pavat cu bune intenții”	62
3P, un „virus” reactivat, care amenință sănătatea justiției penale	79
Violența în familie, o nouă țintă a politicii penale populiste	91
Despre modificarea Codului penal prin Legea nr. 217/2020 sau Codul penal ca o „Carte de bucate”	99

„Gâlceava” penalistului cu lumea (lui)

Furtul calificat și neîmpăcarea sau cum Jean Valjean „s-ar răsuci în Mizerabilii”	117
Aspecte critice referitoare la Proiectul de Lege nr. 153/2021 pentru modificarea și completarea Codului penal sau Virusul 3P a lovit din nou	125
Câteva observații critice cu privire la Legea nr. 207/2021 pentru modificarea și completarea Codului penal sau Nu stăm bine cu „non-cash-ul”!	136
Legea penală, între nașterea normală și cea cu probleme sau „Vai de legea noastră”!.....	143
Consimțământ vs. Discernământ în cazul actului sexual cu un minor. Problema pragului de vârstă	153
Ciudatul viol de la televizor. Când legiuitorul adoptă reglementări „trăsnete”	161
Violul săvârșit asupra unui minor, un nou exemplu de iatrogenie juridică.....	170
Un deceniu de „hărțuire” a Codului penal	180

Partea a II-a. Gâlceava cu aplicarea legii

Dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală H.P. Tango.....	193
Infrațiunea de proxenetism în raport cu relațiile de căsătorie sau concubinaj. Derularea activității de prostituție într-un stat în care aceasta este autorizată.....	202
Pseudoprobleme de drept penal sau Despre autopropulsie, autorănire, autoincriminare și „alți demoni”.....	212

Cuprins

Încadrarea juridică a infracțiunii de furt calificat săvârșită prin scoaterea din funcțiune a sistemului de alarmă ori supraveghere	223
Sensul corect al sintagmei „sub influența alcoolului” folosită în conținutul art. 335 alin. (3) teza finală din Codul penal	230
Înțelesul sintagmei „substanțe psihoactive”, din conținutul art. 336 alin. (2) Cod penal.....	237
Furtul: cu mască și fără mască	246
Conducerea unui vehicul sub influența alcoolului și a altor substanțe: unitate sau pluralitate de infracțiuni?	254
În căutarea stării de „antifragilitate” pentru persoana juridică și managementul acesteia, în raport cu „stresul penal”	264
Zgomotul din justiția penală	282
Obținerea ilegală de fonduri (art. 306 C. pen). Sensul sintagmei finanțări obținute sau garantate din fonduri publice.....	296
Despre prescripția răspunderii penale, legea mai favorabilă și aplicarea dreptului cu înțelepciune	304
EPILOG Despre viitorul profesiilor juridice, în contextul principalelor provocări ale următoarelor două decenii	314

Introducere

Cartea aceasta este oarecum atipică și, din această perspectivă, cred că sunt necesare câteva scurte explicații, atât în legătură cu argumentele care au stat la baza publicării (I), cât și în legătură cu structura ei (II).

I. Argumentele publicării

Lucrarea reprezintă, practic, o „culegere” de articole și eseuri, selectate din cele pe care le-am scris și publicat în ultimii ani, în diverse reviste, tipărite sau online, ori în diferite volume colective. Având în vedere că este vorba despre texte *deja* publicate, se poate naște următoarea întrebare, pe care, mărturisesc, mi-am pus-o și eu, când am luat în calcul editarea unei asemenea lucrări: acest gen de „autoplăgiat” (legal, având în vedere că nu ascund sursele) este un simplu exercițiu de „narcisism” sau are un sens, o justificare științifică (teoretică și/sau aplicativă)? Înainte de a da un răspuns direct și personal, voi face câteva scurte referiri, de ordin general, la „genul” în care se încadrează prezenta lucrare.

Dintr-o perspectivă generală, antologia (sau florilegiul), în sensul de culegere de texte reprezentative, alese din unul sau mai mulți autori, este un gen de lucrare frecvent utilizat în literatură sau filozofie, exemplele din această categorie fiind de prisos.

Deși (probabil) mai puțin folosită, antologia de texte științifice are și ea un loc bine conturat în publicarea de carte. La această categorie am o preferință clară, antologia de texte aparținând lui Richard Dawkins, cu titlul: „Cărțile întregesc viața. Cum scriem și cum citim despre știință”. Autorul „este unul dintre cei mai mari gânditori și autori de literatură științifică din ultimele decenii, renumit pentru maniera în care caută răspunsuri la problemele majore ale omenirii. Primul său

volum, *Gena egoistă* (1976), este considerată de Royal Society «cea mai inspirată carte de știință din toate timpurile»¹. Antologia la care mă refer cuprinde o serie de texte publicate anterior de autor, sub forma unor prefețe, postfețe, recenzii la lucrări ale unor savanți cunoscuți, conversații cu alți oameni de știință, interviuri etc. Pe fond, toate aceste texte au în comun „angajamentul” autorului pentru respectarea adevărului științific, pentru valorificarea excepționalei „moșteniri” transmise de Charles Darwin și explicarea teoriei evoluției, în lumina recentelor descoperiri științifice legate de aceasta. „Pe formă”, textele sunt mici bijuterii literare, care ilustrează perfect „crezul” autorului, legat de cum trebuie „să scriem despre știință” (a se vedea citatul din motto-ul acestei lucrări), astfel încât ideile să poată ajunge la cititor.

Antologia este utilizată și în doctrina de științe juridice. Dintre lucrările de acest gen, am fost impresionat de cunoscuta carte a lui Jean Carbonnier: „Flexible droit. Pour une sociologie du droit sans rigueur”. Le Doyen Carbonnier, așa cum era cunoscut ilustrul profesor de drept privat (în sensul francez al sintagmei, care cuprinde și dreptul penal), autor al unor lucrări de referință, atât de drept civil, cât și de „droit criminel”, nu are nevoie de prezentare. Lucrarea despre care fac vorbire este, la rândul ei, o operă de referință în doctrina juridică. Pe fond, materialele cuprinse în lucrare pun accentul pe ideea de „non-drept”, un concept foarte îndrăgit de autor, pe situațiile în care norma de drept este lipsită de efect. Stilul autorului este unul inconfundabil, plin de „încărcătură” culturală. Capitolul destinat judecății lui Solomon, spre exemplu, este o operă literară în sine². Esența ideii de antologie este surprinsă de autor în chiar primele rânduri din prefața la prima ediție: „Deși

¹ Nota editorului la R. Dawkins, *Cărțile întregesc viața. Cum scriem și cum citim despre știință*, Ed. Curtea Veche Publishing, București, 2023.

² În acest sens, a se vedea J. Carbonnier, *Flexible droit. Pour une sociologie du droit sans rigueur*, éd. 6, Ed. Librairie générale de droit et de jurisprudence, Paris, 1988, p. 321 și urm.

textele reunite în acest volum au fost scrise – și chiar, unele, deja publicate – la epoci diferite și într-o ordine dispersată, se va recunoaște fără îndoială că ele concură toate, prin aceeași metodă, spre același scop”¹. Pe scurt, se poate spune că forma și fondul reprezintă linia de continuitate a unor texte, ce pot fi reunite în cadrul unei antologii.

Iată că, atât în „lumea largă” a științei, cât și în „lumea mai mică” a doctrinei juridice, reluarea unor texte deja publicate și „comasarea” lor într-o altă lucrare reprezintă un procedeu uzitat. Cele două exemple, la care m-am referit mai sus, nu sunt întâmplătoare. Ambele au reușit să mă convingă că unele texte, puse în „context”, au șansa de a căpăta un plus de valoare și de a contribui, astfel, la conturarea mai clară a unor puncte de vedere, ce au un numitor (științific) comun.

Revenind la prezenta lucrare, în lumina celor arătate, câteva precizări merită a fi făcute. Deși tratează subiecte diferite din domeniul dreptului penal, toate „scrierile” din această lucrare au în comun două trăsături caracteristice: din punct de vedere fundamental, ele reprezintă abordări critice, fie în legătură cu legislația penală, fie în legătură cu practica judiciară în domeniu; din punct de vedere formal, ele își propun să îmbine discursul doctrinar convențional, bazat pe raționamente juridice riguroase dar, de multe ori, „aride”, cu un discurs literar, mai „suculent”, bazat pe fructificarea unor valori culturale. Am explicat aceste caracteristici, pe care le-am considerat definitorii pentru doctrina penală actuală, într-un articol care reprezintă prologul acestei lucrări.

Există, așadar, o unitate de fond și formă între textele selectate, iar punerea lor laolaltă, sper că va aduce o valoare adăugată ideilor pe care am încercat să le promovez de-a lungul anilor. Cred, în același timp, că multe dintre problemele abordate în articolele ce alcătuiesc prezenta lucrare sunt încă de actualitate, fie că reprezintă critici ale textelor de lege, fie că

¹ *Idem*, p. 5.

reprezintă puncte de vedere contrare celor exprimate în practică. Nici legea și nici jurisprudența (inclusiv cea „obligatorie”) nu sunt imuabile, și orice critică de bună credință poate contribui la ameliorarea acestora. Dincolo de problemele în sine, analizate în aceste texte, cred, fără falsă modestie, că maniera de abordare, utilizarea argumentelor juridice și sistematizarea acestora, pot sluji drept „ghid” în elaborarea unor lucrări juridice, atât pentru teoreticieni, cât și pentru practicieni ai dreptului penal și, poate, ai dreptului, în general.

În fine, un argument de ordin practic este acela că articolele selectate aici reprezintă o sursă bibliografică la care fac trimitere în lucrările mele „de bază” și, așa cum mi s-a semnalat, și cum am putut eu însumi să constat, de mult ori, ele sunt greu sau imposibil de accesat sau de găsit (fie că sunt în format electronic, fie că sunt în lucrări tipărite). Pericolul ca aceste articole (mai ales cele din spațiul virtual) să nu (mai) poată fi consultate de cei interesați, a reprezentat un motiv în plus pentru alcătuirea acestei culegeri.

„În paranteză”, se cuvine să precizez că genul prezentei lucrări constituie pentru mine o „recidivă”. În urmă cu aproximativ cincisprezece ani, am mai publicat o culegere de articole, în care „gâlceava” se situa pe „tărâmul” vechiului Cod penal și al modificărilor aferente acestuia. Cartea a fost (în mod intenționat) publicată în timp ce proiectul noului Cod penal se afla în dezbaterile comisiei parlamentare. În argumentul acelei lucrări precizam următoarele: „Prin punerea laolaltă a studiilor și articolelor din această lucrare am dorit să reamintesc faptul că gândirea penală are nevoie de o ieșire din rutină, de depășirea unor șabloane, de exprimarea unor opinii care, deși nu se încadrează într-o linie tradițională, asumată în mod majoritar, pot fi argumentate corect din punct de vedere științific. În astfel de cazuri, nu atât soluțiile propuse contează, cât spiritul critic al abordării. Acesta poate deschide calea spre dezbateri, controverse și în final spre soluții optime. Am dorit să arăt totodată că unele soluții principale din noul proiect de Cod

penal, aflat în prezent în dezbateri parlamentară, nu reprezintă opțiuni conjuncturale, ci convingeri mai vechi, argumentate în mod științific¹. Apreciez că argumentul de atunci este valabil și acum. Da, știu, nu am nicio scuză: „*errare humanum est, perseverare diabolicum*”...

II. Structura lucrării

După cum se poate deduce din prologul lucrării, „Gâlceava” penalistului cu lumea (lui) se referă la o abordare critică în raport cu justiția penală, în sensul larg al sintagmei, în care sunt cuprinse atât legea penală, cât și aplicarea ei în practică. De aici și structura bipartită a lucrării: Gâlceava cu „facerea” legii (prima parte); Gâlceava cu aplicarea legii (partea a doua). Așa cum am arătat mai sus, lucrarea cuprinde o serie de articole deja publicate. Toate sunt scrise după intrarea în vigoare a actualului Cod penal, cel mai vechi articol este din anul 2016, cel mai nou din anul 2024. În principiu, ele au fost ordonate cronologic, începând cu cele mai vechi și încheind cu cele mai noi. În afara celor două părți lucrarea cuprinde un prolog și un epilog.

Prologul reprezintă „credința” mea cu privire la modul în care doctrina ar trebui să se raporteze la justiția penală, o viziune care m-a „călăuzit” în conceperea scrierilor mele, inclusiv cele prezente, de-a lungul timpului. În acest context, mi s-a părut potrivit ca titlul sub care mi-am exprimat această „credință” să dea și titlul acestei lucrări.

Epilogul reprezintă predicția mea că, în viitorul apropiat, este foarte probabil ca profesiile juridice să necesite reconfigurări importante în ceea ce privește formarea, recrutarea și pregătirea continuă și că, trebuie să avem în permanență „mintea deschisă”, pentru a ne spori capacitatea de adaptare. Pentru aceasta, „gâlceava” trebuie întreținută în permanență.

¹ V. Cioclei, *Critica rațiunii penale. Studii de criminologie juridică și drept penal*, Ed. C.H. Beck, București, 2009, p. VIII.

„Gâlceava” penalistului cu lumea (lui)

Acestea sunt, pe scurt, argumentele pentru care am apreciat că realizarea acestei lucrări are sens, că reluarea anumitor articole și aducerea lor împreună, în structura menționată, prezintă un interes științific. Și dacă unele texte vor reuși să creeze cititorului acea „reală furnicătură pe șira spinării”, despre care vorbea Dawkins, ar fi, pentru mine, cea mai mare mulțumire.

PROLOG

„Gâlceava” penalistului cu lumea (lui)*

Este evident că titlul prezentului eseu face aluzie la prima lucrare filozofică românească, aparținând domnitorului-cărturar Dimitrie Cantemir: „Divanul sau *Gâlceava înțeleptului cu lumea* sau *Giudețul Sufletului cu Trupul*”, lucrare publicată la Iași, în 1698. Potrivit înțelegerii mele profane, în lucrarea menționată, *gâlceava* nu are semnificația comună de „ceartă aprinsă”, ci, mai degrabă, sensul de controversă, dispută contradictorie. Altfel spus, ea reprezintă privirea critică a intelectualului (înțeleptul) asupra imperfecțiunilor realității înconjurătoare (lumea). Din această perspectivă, voi face un succint examen al modului în care doctrina penală (penalistul) se raportează la justiția penală (lumea lui) în sensul larg al sintagmei, în care sunt cuprinse atât legea penală, cât și aplicarea ei în practică. Prin raportare la istoria recentă și la perioada contemporană, va trebui să distingem între două maniere de abordare: cea utilizată înainte de schimbarea regimului politic din decembrie 1989 (**Înainte** – pct. I) și cea care pare să se contureze după acel eveniment (**După** – pct. II).

I. „Înainte de schimbarea regimului politic din decembrie 1989” reprezintă o formulare care, în cele ce urmează, se referă strict la perioada regimului comunist, fără o incursiune în istoria mai îndepărtată, cum ar fi perioada interbelică, în care situația doctrinei penale era total diferită. Cu această precizare, se poate afirma că înainte de decembrie 1989, dar și câțiva ani după schimbarea regimului politic, în privința problemelor de fond, doctrina penală autohtonă a avut, în general, un caracter descriptiv-explicativ. Reprezentanții acesteia, unii dintre ei specialiști de o valoare incontestabilă, își canalizau eforturile

* Articol publicat în: Bizlawyer – Portalul avocaturii de business din România – www.bizlawyer.ro, 9 februarie 2023.

spre explicarea sensului normei și a modului în care aceasta trebuie aplicată, dar criticarea legii era aproape un tabu; cu greu pot fi găsite în perioada respectivă texte în care să se analizeze, chiar voalat, erorile legislativului. Expresia favorită a doctrinei era: „legiuitorul în înțelepciunea sa” a statuat că... Altfel spus, legiuitorul nu greșea niciodată, ci, eventual, era uneori înțeles greșit...

Jurisprudența avea și ea parte de un tratament „indulgent” din partea specialiștilor. Firește, în comentariile de practică judiciară apăreau și note critice cu privire la soluțiile unor instanțe „inferioare”, dar criticarea soluțiilor Tribunalului Suprem, în mod special a deciziilor de îndrumare, reprezenta, de asemenea, un tabu. Din această perspectivă, expresia favorită a doctrinei era: „Cum pe bună dreptate a decis Tribunalul Suprem...”. Ca și legiuitorul, instanța supremă era mai presus de greșală, doar eventualele interpretări contrare puteau fi greșite...

În ton cu abordarea „lumii exterioare”, doctrina penală era și în sinea ei un „tărâm pacifist”, atunci când se făceau referiri la autori autohtoni. Se aprecia rareori că opinia unui autor este discutabilă; și mai rar se afirma răspicat că opinia altui autor este incorectă. În rarele cazuri în care asupra unei probleme doi specialiști aveau opinii diferite, ceilalți autori achiesau la una dintre ele, fără a se „obosi”, de regulă, să o mai combată pe cealaltă. Ca și legea sau deciziile Tribunalului Suprem, critica opiniilor profesorului Dongoroz era, la rândul ei, tabu (sau pe aproape). Cel mai frecvent, specialiștii se citau între ei atunci când erau de acord asupra unor probleme; notele de subsol de genul: „în același sens, a se vedea și Cutărescu” erau favorite. Acestea nu aveau neapărat rolul de „protecție” față de eventuale acuzații de plagiat, ci reprezentau mai mult un soi de „alibi” științific. În felul acesta, specialiștii erau și ei, oarecum, la adăpost de greșală...

Maniera de abordare a problemelor de fond era în consonanță cu forma discursului. Se utiliza un limbaj corect din punct de vedere juridic, dar de cele mai multe ori extrem de

Prolog

„sec”, asortat cu expresii „clișeu”, specifice limbajului de lemn ce caracteriza și discursul politic al epocii. Se opera cu raționamente de ordin tehnic bine articulate, dar de cele mai multe ori excesiv de teoretice, greu de „digerat” de către „muritorii dreptului”, practicienii. În orice caz, nu era loc pentru figuri de stil sau exprimări plastice, iar lipsa referințelor de ordin cultural plasa oarecum discursul „în afara treburilor Cetății”.

Aș putea da numeroase exemple în sprijinul afirmațiilor anterioare, dar nu acesta este obiectivul prezentelor rânduri. Nu doresc să expun aici o opinie științifică pe care să o argumentez „cu note de subsol”, ci exprim o părere subiectivă care poate fi, sau nu, acceptată. În același timp, vreau să precizez că nu fac o „judecată de valoare” a doctrinei mai vechi. Am avut profesori remarcabili, unii dintre ei adevărate spirite enciclopedice; în mod evident, discursul lor la cursuri și seminare era mult mai captivant și mai nuanțat în comparație cu cel scris. Am înțeles încă de atunci și nu am uitat nici acum, că se scria în limitele a „cum se putea scrie” în perioada respectivă.

II. După decembrie 1989 și perioada de inerție inevitabilă, abordarea doctrinei penale a început să se schimbe. Încet-încet, unii specialiști au început să devină mai puțin indulgenți cu legea penală. La început, cum era și firesc, au fost puse sub semnul întrebării reglementările epocii anterioare, atât cele din Codul penal, cât și cele din legile speciale. Au intrat apoi „sub lupa” doctrinei modificările pripite ale vechii legislații, precum și noile legiferări în domeniu, care se dovedeau greșit concepute. Criticarea legii a încetat să mai reprezinte un tabu, iar expresia „legiuitorul în înțelepciunea sa” a început să fie folosită mai degrabă cu un sens peiorativ. Legiuitorul poate (din păcate mult prea des) să greșească...

Practica penală, la rândul ei, a început să fie tratată cu mai puțină îngăduință. Soluții ale diferitelor instanțe au fost amplu dezbătute și criticate; au fost „arătate cu degetul” soluțiile divergente, generatoare de practică neunitară. Nu a fost cruțată

nici instanța supremă; inclusiv unele soluții cu valoare „absolută”, cum ar fi cele pronunțate în recursuri în interesul legii, sau cele pronunțate de completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, au fost analizate dintr-o perspectivă critică. A exprima opinia potrivit căreia instanța supremă a pronunțat o soluție greșită nu mai este un tabu. Ca și legiuitorul, instanța supremă este la rândul ei susceptibilă să greșească...

Raporturile dintre doctrinari au cunoscut la rândul lor o schimbare de abordare. Notele de subsol de genul: „în același sens, a se vedea și Cutărescu” rămân dominante, dar ele nu mai sunt utilizate ca „alibi” științific, ci, mai curând, au rolul de „protecție” față de eventuale suspiciuni de plagiat. Există autori care își exprimă în mod frecvent „rezerve” față de opiniile altor autori, iar atunci când este cazul, nu au nicio „rezervă” în a afirma că opinia cutărui autor este greșită. Mai mult, disputele capătă uneori accente polemice. Nu mai există „specialiști tabu”: fostul student își critică profesorul, doctorandul critică opiniile exprimate anterior de către membri comisiei care urmează să-i acorde titlul sau chiar pe cele ale profesorului îndrumător. Asistăm, așadar, la o binevenită „umanizare a specialistului” și la o reconfirmare a spuselor lui Seneca: „omul este supus greșelii”...

Noua abordare a problemelor de fond este însoțită de o nouă formă a discursului. Limbajul, corect din punct de vedere juridic, a devenit mai „suculent”, asortat cu expresii plastice (nu „de plastic”), sugestive; fără a-și pierde valențele științifice, discursul devine astfel mai viu, mai eficient, orientat (și) spre „uzul practic”. Referințele de ordin cultural dau o mai mare consistență discursului și îl integrează mai natural în „treburile Cetății”.

Multe exemple ar putea ilustra și această nouă abordare, dar, cum am amintit și mai sus, nu acesta este obiectivul prezentelor observații. Orice jurist „cu acte în regulă” poate verifica afirmațiile de mai sus, iar cei dintre aceștia care

Prolog

„trudesc în lumea penală” cunosc foarte bine exemple de genul celor la care m-am referit.

A nu se înțelege că în doctrina penală actuală „curge doar lapte și miere”. Dimpotrivă, așa cum se întâmplă în toate domeniile vieții sociale contemporane, așa cum se întâmplă în doctrina juridică, în general, și în doctrina penală există multă impostură, multă „maculatură”. O expresie notorie printre juriști, care, din păcate, reflectă sugestiv și corect situația actuală este: „Mulți scriu, puțini mai citesc”. În (prea) multe cazuri, unor texte din doctrina penală li se potrivește perfect strofa eminesciană: „E ușor a scrie versuri/Când nimic nu ai a spune,/Înșirând cuvinte goale/Ce din coadă au să sune”. Și din această categorie a imposturii ar putea fi date multe exemple, dar nici pentru ele nu este locul „acum și aici”. Noua abordare la care m-am referit anterior nu are nimic de a face cu această parte „toxică” a doctrinei penale; ea este reprezentată doar de acele „scrieri care contează”, deoarece respectă un standard științific adecvat.

Cu precizările de mai sus, voi puncta două dintre caracteristicile care, în opinia mea, definesc noul tip de abordare ce poate fi deslușit în „acea parte care contează” a doctrinei penale actuale, caracteristici ce merită a fi dezvoltate.

O primă caracteristică este reprezentată de spiritul critic al autorilor. Ca orice intelectual, penalistul trebuie să aibă îndoieli, să se ferească de certitudini, de „adevăruri gata servite”. O astfel de atitudine îl conduce inevitabil spre constatarea unor imperfecțiuni, a unor erori în „lumea largă” a justiției penale. Că este vorba de un nou proiect de act normativ, de un act normativ în vigoare sau de o propunere de modificare a unui astfel de act, erorile trebuie depistate și combătute. Aceeași atitudine trebuie să se manifeste cu privire la jurisprudență, indiferent de nivelul acesteia. Chiar deciziile eronate ale Curții Constituționale (care nu lipsesc), cu toată „forța lor de lege”, merită a fi analizate critic, în speranța unui reviriment jurisprudențial. Evident că și în interiorul ei, doctrina trebuie să manifeste un spirit (auto)critic. Există și în doctrină opinii